

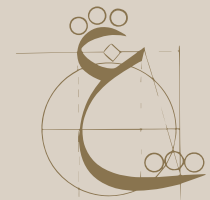

kadim

SAYI / ISSUE 7 • NİSAN / APRIL 2024

07

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 7 • NİSAN | APRIL 2024

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Ofis: 110,
Serdivan/Sakarya (Türkiye) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu - Fatih / İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • NİSAN | APRIL 2024

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre Açık Erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) International License. Kadim provides immediate Libre Open Access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

DergiPark

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

Arif BİLGİN | Yükseköğretim Kurulu

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

Necmettin ALKAN | Sakarya Üniversitesi
Serpil ATAMAZ | California State University, Sacramento
Zahit ATÇIL | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Sakarya Üniversitesi
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI | Marmara Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Filiz DIĞIROĞLU | Marmara Üniversitesi
Ella FRATANTUONO | University of North Carolina at Charlotte
Selim KARAHASANOĞLU | İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Miraç TOSUN | Karadeniz Teknik Üniversitesi
Kenan YILDIZ | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

KİTAP İNCELEME EDİTÖRÜ
BOOK REVIEW EDITOR

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇİTİR | Sakarya Üniversitesi
Mehmet KERİM | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

TÜRKÇE DİL EDİTÖRLERİ
TURKISH LANGUAGE
EDITORS

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi
Büşranur KOCAER | İbn Haldun Üniversitesi
Muhammed Emir TULUM | İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

Didar Ayşe AKBULUT | Marmara Üniversitesi
İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hâcer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

MİZANPAJ VE SOSYAL
MEDYA EDİTÖRÜ
LAYOUT AND SOCIAL MEDIA
EDITOR

Büşranur BEKMAN | Sakarya Üniversitesi

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Musul'da Yerel Bir Tarihçi: Yâsîn Ömerî (1745-1820) ve *Târîh-i Âsâru'l-Celiyye* *fî Havâdisi'l-Ardiyye* Başlıklı Eseri

A LOCAL CHRONICLER IN
MOSUL: YASIN AL-OMARÎ (1745-
1820) AND HIS *TÂRÎH-İ ÂSÂRU'L-
JALİYYA FÎ HAVÂDİSİ'L-ARDİYYA*

EBUBEKİR CEYLAN*

ÖZ

ABSTRACT

Bu çalışma, Osmanlı Musul'unda yaşamış yerel bir tarihçi olan Yâsîn Ömerî (1745-1820) ve onun *Târîh-i Âsâru'l-Celiyye fî Havâdisi'l-Ardiyye* başlıklı eseri hakkındadır. Musul'un ileri gelen ailelerinden Ömerîler'e mensup olan Yâsîn Ömerî, yazdığı 17 eserin önemli bir kısmını Musul'un ileri gelenlerine adanmıştır. Kendisinin vakayiname türündeki *Târîh-i Âsâru'l-Celiyye fî Havâdisi'l-Ardiyye*'sinin Millet Yazma Eser Kütüphanesi nüshası daha önce herhangi bir çalışmada kullanılmamış olup British Library nüshasına göre daha iyi durumdadır ve kronolojik olarak daha uzun bir dönemi kapsamaktadır. Osmanlı arşiv belgeleriyle desteklenen bu çalışmada yazma eserin genel bir tanıtımı yapılmış ve ardından müellifin yaşadığı dönemin olaylarını içeren eserin son kısmına vurgu yapılmıştır. Eserde sel, deprem, kuraklık/kıtlık, ay/güneş tutulmaları gibi doğa olayları, salgın hastalıklar ve olağandışı hadiseler yer verilmiş olup bahsedilen olayların en önemlisi 1743'te Nadir Şah'ın Musul'u kuşatmasıdır. Ayrıca müellifin Celilî dönemi Musul'undaki yöneticiler, şehir âyanı ve yeniçeriler arasında yaşanan anlaşmazlık ve çatışmalara yer vermesi oldukça önemlidir. Olayların sebep-sonuç ilişkisine pek değinilmese de eleştiriden ziyade medih ve övgü tercih edilse de müellifin ve aile yakınlarının yazdığı eserler 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Musul'daki entelektüel yaşamın, iddia edildiğinin aksine, durağan olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Musul'u, Celilî dönemi, Ömerîler, Vakayiname, Yâsîn Ömerî.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 15 Ekim 2023 | Date Received: 15 October 2023
Kabul Tarihi: 10 Şubat 2024 | Date Accepted: 10 February 2024

ATIF | CITATION

Ceylan, Ebubekir. "Musul'da Yerel Bir Tarihçi: Yâsîn Ömerî (1745-1820) ve *Târîh-i Âsâru'l-Celiyye fî Havâdisi'l-Ardiyye* Başlıklı Eseri". *Kadim* 7 (Nisan 2024), 47-70. doi.org/10.54462/kadim.1376167

* Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ceylaneb@itu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8446-216X.

This study is about a local chronicler in Ottoman Mosul, Yasin al-Omarî (1745-1820) and his chronicle *Târîh-i Âsâru'l-Jaliyya fî Havâdisi'l-Ardiyya*. Yâsîn Omarî belonged to the notable Omarî family and wrote 17 books, most of them dedicated to various notables of Mosul. The manuscript copy in Millet Manuscript Library is used in this study and it is in much better condition than that of the British Library and encompasses a longer period. Supported by Ottoman archival documents, this study presents the manuscript and then focuses on the last period of the chronicle which deals with the events that took place during the lifetime of the chronicler. As in many chronicles, natural events such as floods, earthquakes, droughts, famines, lunar/solar eclipses, epidemic diseases and extraordinary events are included in this chronicle as well. The most important event mentioned in the work is Nadir Shah's siege of Mosul in 1743. The author also included the disagreements and conflicts between the rulers, city notables and Janissaries in Mosul during the Jalili period; however, he did not present them in a cause-effect relationship and preferred praise over criticism. The works written by the author and other members of his extended family prove that contrary to what was claimed, the intellectual life in Ottoman Mosul in the second half of the 18th century was not inert and static.

Keywords: Ottoman Mosul, Jalili Era, Omarî Family, Chronicle, Yasin Omarî

GİRİŞ

Musul, tarihî coğrafyası itibarıyla bir yandan Anadolu ile Bağdat arasında diğer taraftan da İran ile Akdeniz arasında önemli bir kavşak noktasında bulunan önemli bir Osmanlı şehriydi.¹ Dicle nehri üzerinde mümbit bir bölgede bulunması nedeniyle tarımsal üretim açısından hayati bir konuma sahipti. Bunun bir sonucu olarak Osmanlı klasik döneminde Musul'da tımar sisteminin uygulandığı, bu eyalette hasat edilen zirai ürünlerin Bağdat gibi civardaki şehirlere hatta Arap yarımadasına gönderildiği bilinmektedir. Anadolu'yla ve Osmanlı merkez idaresiyle sıkı ilişkileri olan Musul, klasik sonrası dönemde ya da "âyan yüzyılı" ve "ademimerkeziyetçilik" dönemi olarak bilinen 18. yüzyılda Osmanlı Arap vilayetlerinin birçoğunda olduğu gibi özerk yapıları barındırmaktaydı. Bağdat'taki Kölemenler, Kuzey Irak'taki Kürt emirlikleri, Şam'daki Azm-zadeler, Lübnan'daki Şihabiler, Kahire'deki Kazdağlılar ve Trablusgarb'daki Karamanlılar Osmanlı Arap vilayetlerinde ilk etapta akla gelen âyan/hanedan yapılarındandı. Benzer şekilde, Anadolu ve Bağdat arasında stratejik bir noktada bulunan ve Cezire bölgesinde yer alan Musul da 18. yüzyılın ilk çeyreğinden 1830'lu yıllara kadar bir âyan hanedanı olan Celilî ailesi tarafından yönetilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin Arap şehirlerindeki âyan yapıları hakkında bazı çalışmalar² olmakla birlikte Musul ile ilgili çalışmaların büyük çoğunluğunun ya 16. yüzyıla ya da 19. yüzyıla yoğunlaştığı görülmektedir.³ Bu bakımdan 18. yüzyıl Musul'u üzerine yeterince akademik çalışma yapılmadığı söylenebilir.⁴ Arap vilayetlerindeki özerk yapılar ve bu yapıların etnik, dinî ve aile bağlarına ilişkin özellikleri dikkate alındığında, Celilîlerin, Bağdat'taki Kölemenler ve Kuzey Irak'taki Kürt emirliklerinden ziyade Şam'daki Azm-zadelere benzediği söylenebilir. Şam'daki Azm-zadelerin ve Musul'daki Celilîlerin valiliğe ilk atanmaları (1725 ve 1726 yıllarında) neredeyse eş zamanlıdır. Buna ilaveten her iki hanedanın iktidarlarını pekiştirmeleri göstermiş oldukları askerî yararlılıkla ilişkilidir: Celilîler Nadir Şah'ın ordusuna karşı Musul'u kahramanca savunurken Azm-zadeler Bedevilere karşı yaptıkları savunma ile öne çıkmışlardır. Buna mukabil şehirdeki yeniçerilerle ilişkileri bakımından ve bölgedeki siyasi/askerî unsurların yerelleşmesi bakımından Celilîler Bağdat'taki Kölemenlere ve Kahire'deki Kazdağlılara benzemektedir.⁵

- 1 Musul kelimesi Arapça 'vasala' (وصل) kökünden gelip ulaşmak anlamının yanı sıra birleştirmek ve irtibatlandırmak manasına da gelir.
- 2 Jane Hathaway, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009); Abdullah Erdem Taş, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarb Eyaleti (Karamanlılar Dönemi 1711-1835)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022); Mehdi Jawad Habib Al-Bustani, *Bağdad'daki Kölemen Hakimiyetinin Tesisi ve Kaldırılması ile Ali Rıza Paşa'nın Valiliği (1749-1842)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1979); K. S. Tabet, *The Rule of the Shihabs in Mount Lebanon, 1697-1804* (Oxford: Oxford Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1979); Yahya Koç, *Bilâd-ı Şam'da Osmanlı İktidarı ve Yerel Güçler, 1700-1775* (İstanbul: Küre Yayınları, 2021); Abdülkerim Rafiq, *The Province of Damascus, 1723-1783* (Beirut, Khayats, 1966); Shimon Shamir, "As'ad Pasha al-'Azm and Ottoman Rule in Damascus (1743-58)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 26 (1963), 1-28; Ömer Faruk Can, *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati: Azmzade Sadık el-Müeyyed Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1860-1910)* (İstanbul: İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).
- 3 Nilüfer Bayath, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999); Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi, 2003); Sarah D. Shields, *Mosul Before Iraq: Like Bees Making Five-Sided Cells* (New York: SUNY Press, 2000); Davut Hut, *Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler (Türkiyat Araştırmaları) Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).
- 4 Dina Rizk Khoury'nin çalışması 18. yüzyıl da içerecek şekilde oldukça uzun bir dönem kapsamaktadır. Bk. Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997). Daha özeldir 18. Yüzyıl Musul'una ilişkin Percy Kemp, 1979 yılında Oxford Üniversitesi'nde "Mosul and Mosuli Historians of the Jalili Era (1726-1834)" başlıklı bir doktora tezi hazırlamış, daha sonra bu çalışmasına dayanarak dört makale yayınlamıştır. Aşşen Ay da 2013 yılında Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak "Jalili Household in Ottoman Mosul, 1726-1834" başlıklı yüksek lisans tezini hazırlamıştır.
- 5 Percy Kemp, *Mosul and Mosuli Historians of the Jalili Era (1726-1834)* (Oxford: Oxford University, Doktora Tezi, 1979), 11-14.

Celilî hanedanı 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yüzyıldan fazla bir süre zarfında Musul tarihine damgasını vurmuştur. 1726-1834 tarihleri arasında Musul siyasetini şekillendiren Celilî hanedanından birçok vali çıkmıştır. Kökenleri Diyarbakır'a dayanmakta olan Celilî hanedanının bilinen en eski atası Hıristiyan bir tüccar olduğu rivayet edilen Abdülcelil'dir. 17. yüzyılın sonlarında Musul'a göç eden Abdülcelil buraya yerleşmiştir. Oğlu İsmail şehirde iltizam vergisini toplama hakkını elde etmiş, zamanla nüfuzunu genişletmiş ve 1726-1727 yıllarında valilik yaparak Celilî ailesinden Musul valisi olan ilk üye olmuştur.⁶ 1834'te son bulmasına kadarki 108 yıllık dönem içerisinde Celilî hanedanından 15'ten fazla vali çıkmış, bunlardan bazıları birkaç defa valilik görevinde bulunmuştur.⁷ Hüseyin Celilî Paşa ise farklı tarihlerde 8 defa valilik yaparak ve toplamda 15 yıl kadar vali olarak hizmet ederek yakalanması zor bir şöhrete sahip olmuştur. Hüseyin Celilî Paşa İran'daki Kaçar Hanedanının saldırılarına karşı muharebe etmiş, göstermiş olduğu yararlılık sebebiyle ailenin Babialî nezdindeki itibarı yükselmiş, kendisine vezirlik verilmiş ve Musul tarihindeki etkili isimlerden birisi olmuştur. Valiler her zaman Celilîlerden olmasa da Musul valiliğini tekelleri ve etki alanları altında tuttuklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Buna ilaveten Celilî hanedanının üyeleri sadece Musul'da değil, Bağdat, Basra gibi diğer Irak şehirlerinde ve Amasya, Erzurum, Sivas ve Kars gibi Anadolu şehirlerinde de valilik ve mutasarrıflık gibi idari görevlerde bulunmuştur.⁸

Celilîlerin Musul tarihiyle bu kadar iç içe geçmiş olmalarında Musul için yapmış oldukları tarihî şehir savunmaları önemlidir. Önce 1145/1733'te Erbil ve Bağdat'ı kuşatan Nadir Şah daha sonra 1743 yılında büyük bir orduyla Kerkük'e girmiş, ardından Musul'u kuşatmıştır. Nadir Şah'ın saldırıları karşısında (Babialî'nin içinde bulunduğu diplomatik konjonktür sebebiyle yeterince askerî destek veremediği bir dönemde) Celilîler şehrin surları etrafında hendekler ve kuyular kazdırarak, surları tamir ettirerek ve askerî tahkimatlar yaparak, bütün hısımlar ve akrabalarıyla şehri kahramanca savunmuştur.⁹ Bu askerî başarı takip eden yıllarda ailenin Musul siyasetini kontrol edebilmelerinin yolunu açmıştır.

Hutta-i Irakîyye'nin merkezi konumundaki Bağdat eyaleti valileri Musul üzerinde önemli bir otoriteye sahipti ve Musul valisinin tayininde de oldukça etkiliydi. Özellikle Bağdat'ta güçlü valilerin bulunduğu dönemlerde Celilîler de Bağdat'taki Kölemen yönetiminde irtibat kişisi bulundurmaya özen gösteriyordu. Bağdat'ta nispeten özerk bir yapıya sahip olan Kölemenlerin Osmanlı merkezi idaresiyle ilişkileri bozulmaya başlamasıyla birlikte Celilîler, İstanbul ile çoğu zaman yakın çalışarak bölgede denge unsuru olmuşlardır. Bunun bir sonucu olarak da 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Bağdat valileri ile siyasi mücadele içerisinde olmuşlardır. Özellikle Celilîlerin son dönemlerinde Bağdat valisi Davut Paşa etki alanını Musul'a doğru genişletmek istemiş, bu nedenle de iki şehrin idarecileri sık sık karşı karşıya gelmiştir.

6 Aysel Ay, *Jalili Household in Ottoman Mosul, 1726-1834* (İstanbul: Fatih Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 8.

7 1726-1834 yılları arasında Musul'da görev yapmış valilerin listesi için bk. Kemp, *Mosul and Mosuli Historians*, 304.

8 Mehmet İpşirli, "Celilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/268-269. Celilî hanedanının şeceresi için bk. Stephen Hemsley Longrigg, *Four Centuries of Modern Iraq* (Oxford: Clarendon Press, 1925), 347; Kemp, *Mosul and Mosuli Historians*, 120.

9 Robert Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations 1718-1743: A Study of Rebellion in the Capital and War in the Provinces of the Ottoman Empire* (Indiana: Indiana University Publications, 1975); Cengiz Eroğlu vd. (ed.), *Osmanlı Vilayet Sahanelerinde Musul* (Ankara: Global Strateji Enstitüsü, 2005), 105-108.

Celîlî hanedanı her ne kadar 1834 yılında siyasi ve idari görevlerden uzaklaştırılmışsa da bu ailenin üyeleri günümüzde hâlâ yaşamakta ve Musul'un eşrafı arasında sayılmaktadır. Irak'ın Osmanlı Devletinden ayrılmasından sonra ve 20. yüzyıl boyunca Celîlî ailesi Musul'da etkili olmaya devam etmiştir. Örneğin, bu aileden Mahmud Emin Celîlî Musul Üniversitesi'nin kurucu rektörlüğünü yapmıştır.¹⁰

Osmanlıda yerel tarihçiliğin gelişimi düşünüldüğünde Dersaadet dışında taşrada yazılan tarihlerin önemli bir kısmının şehir tarihleri üzerine olup Edirne ve Bursa gibi şehirlere odaklandığı görülmektedir.¹¹ Bu şehirler dışında Tanzimat dönemi öncesinde Ortadoğu coğrafyasında Şam, Bağdat, Musul, Kudüs, Yemen, Mekke ve Medine gibi şehirler hakkında da yerel tarih çalışmaları yapılmıştır ancak bunlar arasında vakayiname tarzında genel tarih eserleri pek öne çıkmamaktadır. Oysaki Tanzimat öncesi dönemde, Osmanlı Arap coğrafyasında zannedildiğinden daha fazla tarih çalışmaları yapılmıştır. Bilâd-ı Şam bölgesi için Abdülganî Nablusî (1641-1731), Haydar Ahmed Şihabî (1761?-1835?) ve Berber Büdeyrî'nin tarihleri ilk akla gelenlerdir.¹² Osmanlı Irak coğrafyası bağlamında ise 18. yüzyıl için Nazmizade Murteza, Abdullah Süveydî, Abdurrahman Süveydî gibi isimler öne çıkarken 19. yüzyıl için İbrahim Fasih bin Sıbgatullah el-Hayrî, Osman bin Sened el-Basrî el-Vâilî, Süleyman Faik Bey ve Mahmud Şükri el-Âlusî gibi yazarlar yerel tarih yazımında önemli yazarlardır.¹³ Musul şehrinde ise aşağıda detaylı bir şekilde değinileceği üzere Ömerî ailesine mensup farklı isimlerin yazdıkları eserler önem arz etmektedir.

1. Celîlî Musul'unda Ömerî Ailesi

18. ve 19. yüzyıl Musul'unda her ne kadar Celîlîlerin çok baskın bir konumu bulunsa da şehirde şüphesiz başka ileri gelen aileler de bulunmaktaydı. Ömerîler, Eşraf Ailesi, Kara Mustafalar, Âl Yâsîn Müftî, Abdalî ve Gulâmîler gibi aileler ve onların çeşitli kolları şehirdeki âyan ailelerin en önemlileriydi. Bu çalışmada Celîlî dönemi Musul'undaki Ömerî ailesine mensup bir tarihçi ve onun eserine yoğunlaşacağımız için Ömerîler hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Musul'un güneybatısındaki Babü'l-Irak mahallesinde mukim olan ve şeceresi Hazret-i Ömer'e dayandığı için Ömerîler olarak adlandırılan ailenin bilinen ilk atası 16. yüzyılın ortalarında yaşamış olan 'Hazret-i Ömer evladından el-Hac Kasım Ömerî'dir.¹⁴ Ömerîler bilhassa Musul'daki ilmî kurumlarda ön plana çıkmaktadır. Özellikle Babü'l-Irak semtinde Kasım Ömerî'nin inşa ettiği cami ve Yunus Nebi vakfına ilişkin görevlerde Ömerî ailesi üyelerini görmekteyiz. Hacı Kasım Ömerî'nin 1571 yılında inşa ettiği caminin yanına bir medrese ve boyahane yapılmış olup vakfedilen boyahanenin gelirleri buradaki 'erbâb-ı

10 Mayıs 2022'de Musul'a yaptığımız ziyarette Celîlî ailesinden temsilcilerle görüşüp, ailenin evlerini ve çarşıdaki dükkanlarını görme imkânımız olmuştu. Osmanlı tarihi ve mirasına oldukça ilgili olan Mahmud Emin Celîlî Osmanlı arşivinden binlerce evrak toplayıp aile tarihi hakkında ciddi bir kaynağa toplamış, ancak bu arşiv de Amerikan askerlerinin yağmalamasından maalesef kurtulamamıştır. Buna rağmen ailenin kütüphanesinde önemli sayıda yazma eser ve arşiv belgeleri bulunmaktadır. Bu eserler arasında aşağıda isimleri zikredilecek Ömerî ailesi mensuplarının eserleri de bulunmaktadır.

11 Yunus Uğur, *The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne In the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 19.

12 Jane Hathaway, "Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History" *Mediterranean Historical Review* 19/1, (June 2004), 34.

13 Irak'taki Osmanlı dönemi tarih yazıcılığı için bk. İmad Abdüsselam Rauf, *Tarih ve'l-Müerrihun al-Irakıyyun fi'l-Asrî'l-Osmanî* (Bağdat: Dârü'l-Arab, 1983).

14 Ömerî ailesinin şeceresi için bk., Kemp, *Mosul and Mosuli Historians*, 106-109.

vazife ulema ve sâdâta' tahsis edilmişti.¹⁵ Bu boyahane sebebiyle Ömeriler daha sonraları boya sektöründe tekel kurmuş olan Eşraf ailesi ile mücadele etmek zorunda kalmış ama Dersaadet'ten aldıkları destek ile Eşraf ailesinin muhalefetini bertaraf edebilmişti. Bundan başka Ömerilerin vakfına ait 2 hamam, bağ/bahçe, bazı ekilebilir araziler ve 10 adet dükkân bulunmaktaydı. Ömerilerin vakıf üzerindeki hâkimiyeti vakfiye ile teminat altına alınmış, böylece ailenin gelirleri garanti altına alınmıştı.¹⁶ Örneğin vakfa ait boyahane mahsulünden yevmiye 15 akçe alan hatip, 1 akçe ya da 2 akçe alan çırakdâr, saka ve ibrikdâr gibi görevliler Ömerî ailesinin üyelerine verilmişti.¹⁷ Bu görevler nesilden nesile Ömerî ailesinin yeni üyelerine verilmekteydi.¹⁸ Arşiv belgelerine göre, Babü'l-Irak mahallesinde bulunan Hacı Kasım Ömerî vakfının mütevelliliğinin 1698 yılında evlâd-ı vâkıftan Ali Ömerî'ye tevcih edildiği görülmektedir.¹⁹

Benzer şekilde Ömerî ailesinden birçok kişi Musul'daki Yunus Nebi Hazretleri Vakfının müderrisliğini yapmıştır. 1690'larda Abdülbâkî Ömerî (ö. 1697) burada müderrislik yapmış, daha sonra kadılık hizmetinde bulunmuştur. Arşiv belgeleri 1710'lu yıllarda Yunus Nebi Hazretleri Vakfının müderrisliğinin Abdülbâkî Ömerî'nin kardeşi Ali Ebu Fazâil Ömerî'nin uhdesinde olduğunu ve 1719'da bu görevin yeniden kendisinde ibkâ edildiğini göstermektedir.²⁰ Aile büyüklerinden Ali Ebu Fazâil Ömerî müderrisliğe ilaveten *reisü'l-ulema* olarak Musul müftülüğü görevinde bulunmuş, akabinde 2 yıl süreyle Bağdat kadısı olarak görev yapmış, daha sonra Musul müftülüğü görevini yaşlılığına kadar uzun süre devam ettirmiştir.²¹ 1734'te vefat eden Ali Ebu Fazâil Ömerî yaşadığı dönemde şüphesiz Ömerî ailesinin en nüfuzlu üyesiydi. Kendisine birçok köy verildiği gibi şehirde birçok han, hamam, dükkân ve kahvehanesi bulunmaktaydı. Babasının nüfuzu sayesinde kadılık görevi verilen oğlu Muhammed bir ara Celilî ileri gelenleriyle sorun yaşayınca baba Ali Ebu Fazâil, İstanbul'a gidip şikâyet etmekle tehdit edince Celilî ileri geleni özür dilemek zorunda kalmıştı.²² Bu örnek Ömerî ailesinin İstanbul'daki çevrelerle yakın ilişkisi olduğunu göstermektedir. Ailenin bazı üyeleri İstanbul'a gidip gelmiş, bazılarının da İstanbul'da vefat etmiş olması bu durumu pekiştirmektedir. Örneğin, Ali Ebu Fazâil Ömerî'nin oğullarından ikisi (Ömer ve Ali Defterî) sırasıyla 1770 ve 1778 tarihlerinde İstanbul'da vefat etmiştir. Ömerî ailesinin önde gelenleri İstanbul'u defalarca ziyaret etmiş, zaman zaman şeyhülislamın desteğini almışlardır. Benzer şekilde, Ömerî ailesinin diğer üyelerinden Fathallah b. Musa Musul'da müderrislik ve Basra'da kadılık yapmıştır. Kısacası, Ömerî ailesinin Musul'da müderrislik, müftülük ve kadılık gibi kurumları uzun süre tekellerinden bulundurdıkları, bundan dolayı da bölgedeki ulema ve udeba ile yakın bir diyalog geliştirdikleri söylenebilir. İlmiye sınıfına taalluk eden bu görevlerden farklı olarak Ömeriler nadiren de olsa siyasi/idari görevler de

15 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İbnülemin Vakıf (İE. EV.), 3/297, 15.10.1029 (13 Eylül 1620).

16 Kemp, *Musul and Mosuli Historians*, 104-105.

17 "Nefs-i Musul'da vaki Hacı Kasım el-Ömerî'nin inşâ eylediği cami-i şerifin evkafından boyahane mahsulünden yevmi iki akçe çırakdar ve yevmi bir akçe saka ve yevmi bir akçe ile ibrikdar olan Mustafa bin İsmail el-Ömerî edâ-yı hizmet liyakati kalmadığından hüsn-i rıza ve ihtiyariyle cihât-ı mezkure evlâd-ı vâkıftan arz-ı ubudiyet Kasım ve Abdül-Hafız ibn Hasan el-Ömerî'ye kasr-ı yed ve ferâğ-ı muteber ile teslim-i berat edip..."; BOA, C. EV, 391/19827, 12.3.1240 (4 Kasım 1824).

18 BOA, Cevdet Evkaf (C. EV.), 460/23259, 15.1.1208 (23 Ağustos 1793).

19 BOA, İE.EV, 35/4027, H 15.2.1110 (23 Ağustos 1698). Hacı Kasım Ömerî Camisi ve medresesine ait 19. yüzyıl ortalarındaki varidat ve masârifat kayıtları için bk., BOA, Evkaf Defterleri (EV. d.), 14185, 29.12.1267 (25 Ekim 1851).

20 BOA, Ali Emiri Ahmed III (AE, SAMD. III), 20/1864, 6.10.1131 (22 Ağustos 1719).

21 Kemp, *Musul and Mosuli Historians*, 105.

22 Kemp, *Musul and Mosuli Historians*, 107.

üstlenmişlerdi. Örneğin, Hasan Efendizâde Kasım Paşa 1245/1830 yılında Musul valiliği gibi önemli bir idari görevi üstlenmişti.²³

Bu makalenin amaçlarından birisi de Osmanlı Arap vilayetlerindeki entelektüel yaşamının iddia edildiği gibi durağan olup olmadığını Musul ve Ömerî ailesi örneğinde tartışmaktır. Bu çalışmada daha ziyade Yâsîn Ömerî ve eseri üzerinde durulacaksa da Ömerî ailesinin bazı fertleri hakkında bilgi vermek ailenin içinde bulunduğu entelektüel çevreyi göstermesi bakımından önemli olacaktır. Ömerî ailesinin en önemli isimlerinden olan Osman Ömerî (1721-1770) Hüseyin Celîlî Paşa'nın hizmetine girmiş, Musul'un muhasarasında yararlık göstermişti. Kuşatma sırasında huruç hareketi yapanlar arasında olup akabinde zafer haberini oğluyla İstanbul'a getirmiştir. Daha sonra Emin Celîlî Paşa'nın kethüdası olmuştur. *Ravz an-nâdir fî tercüme udebâ' el-asr* isimli eserini önce Emin Paşa'ya sonra da İstanbul'da Vezir-i azam Ragıp Paşa'ya sunmuştur. Basra müteselliminin kızıyla evlenip Bağdat'ta kalan Osman Ömerî Kölemen valileriyle yakın temasta bulunup 4 yıl boyunca Bağdat'ta defterdarlık ve akabinde kaymakamlık görevinde bulunmuştur. İdari görevlerinin yanı sıra yazdığı biyografik sözlüklerle şair ve edip kişiliğini de gösteren Osman Ömerî, Bağdat valiliği için başarısız bir girişimde bulununca kariyeri sona ermişti.²⁴

Osman'ın kuzeni ve aynı zamanda aşağıda hakkında detaylı bilgi vereceğimiz Yâsîn Ömerî'nin abisi olan Emin Ömerî ise muhtemelen ailenin en entelektüel ve velûd kişisiydi. Babasından sonra Ömerî Camisi'nin hatibi olan Emin, Âl Yâsîn, Zivani ve Ömerî medreselerinde müderrislik yapmış ve sufi kişiliğiyle öne çıkmıştı. Onlarca eser yazan Emin, Musul tarihi, biyografik sözlükler, siyer, tefsir ve evliyalar üzerine eserler vermiştir. Buna ilaveten gramer, hitabet, sentaks, mantık, felsefe, hadis, tefsir, tasavvuf ve aritmetik konularında bir ansiklopedi kaleme almıştır. Ayrıca matematik üzerine iki risale yazmıştır. Çok derin bir ilmi arka plana sahip olan Emin, kardeşi Yâsîn Ömerî'nin ilmi kariyerinde de önemli bir katkıya sahipti.

2. Yâsîn el-Hatib el-Ömerî el-Hanefî el-Musulî ve Eserleri

Ailesinde ve yakın çevresinde ilim, irfan sahibi ve ehl-i tasavvuf kişilerin bolca bulunduğu Yâsîn bin Hayrullah Ömerî de bu ilmi ve kültürel ortamdaki nasiptar olmuştu. Şüphesiz kendisi ailesinin entelektüel üyelerinden birisiydi. Babası Hayrullah yaklaşık 60 yıl boyunca Ömerî Camisi'nin imam-hatipliğini yapmış, fetva emniyeti görevinde bulunmuştu. Bir ara vakfın mütevelliliği için Yâsîn Ömerî'nin adı geçse de bu konuda müftü Yahya ile yaşadığı mücadelede kendisine ve kardeşine aylık 30 dirhem ve bir *rutl* kahve verilerek bu iddiasından geri çekilmek durumunda kalmıştır.²⁵ Tarih yazarı ve edip olan Yâsîn Ömerî'nin çocukluk ve gençlik yıllarına ilişkin bilgimiz bulunmamaktadır. 1745 yılında doğduğu anlaşılan Yâsîn'in 1820'de vefat ettiği değerlendirilmektedir.

Yâsîn Ömerî her ne kadar entelektüel yönüyle öne çıkan birisi olsa da kendisi bir âlimden ziyade sufi kimliği ile dikkat çekmektedir. Kâdirî ve Nakşibendî tarikatlarına mensup olan

23 Eroğlu, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, 109.

24 Percy Kemp, "History and Historiography in Jalili Mosul", *Middle Eastern Studies* 19/3 (Temmuz 1983), 347; Percy Kemp, "Mosuli Sketches of Ottoman History", *Middle Eastern Studies* 17/3 (Temmuz 1981), 310.

25 Kemp, *Mosul and Mosuli Historians*, 124.

Yâsîn'in şeyhi Osman Hatib el-Esved'di.²⁶ Percy Kemp'in belirttiğine göre Yâsîn, entelektüel kimliğiyle öne çıkan kardeşi Emin ile 1777 yılına kadar (babaları Hayrullah'ın mirası hakkında bir ihtilaf yaşanana kadar) aynı evde yaşıyordu ve Yâsîn, entelektüel birikiminde kardeşi Emin'e çok şey borçlu olduğunu ifade etmişti.²⁷ Emin Ömerî'nin 1788'deki ölümünden sonra fıkıh eğitimi alan Yâsîn, Sadullah b. Hüseyin (Celîlî) Paşa'nın hizmetine girmiş ve 12 yıl boyunca onun kişisel imamlığını/hocalığını yapmıştır. Yâsîn Ömerî'nin yaşadığı dönem Celîlîlerin Musul'a tam anlamıyla hâkim oldukları bir dönemse de imamlık görevi muhtemelen Yâsîn Ömerî'nin yerel siyasi elit himayesindeki tek göreviydi. Ömerî ailesinin küçük bir koluna mensup olan Yâsîn, babası Hayrullah gibi siyasi ve ekonomik nüfuz sağlayacak Hacı Kasım Ömerî vakfının idaresinden istifade edememişti.

Farklı türlerde birçok eser kaleme alan Yâsîn Ömerî resmî bir vakanüvis değildi. Yazdığı eserleri şehrin önde gelenlerine atfediyordu. Ancak bu eserlerin siyasi elit tarafından sipariş edilmesinden ziyade Yâsîn Ömerî'nin bir hediye beklentisiyle *a posteriori* sunduğu anlaşılmalıdır. Bu durumun bir sonucu olarak da yazdığı eserlerin medih/övgü tarzında olduğu ve ciddi eleştiri içermediği söylenebilir. Percy Kemp, Yâsîn Ömerî'nin ekonomik olarak zor zamanlardan geçtiği bir dönemde telif ettiği müsvedde hâlindeki bir tarih çalışmasını satmak zorunda kaldığına dayanarak kendisinin yazma işini geçim kaynağı olarak gördüğünü iddia etse de²⁸ bu yaklaşımın Musul gibi taşra merkezlerindeki himaye ağları, yerel hizipleşme ve patronaj arayışı gibi olguları göz ardı ettiğini söyleyebiliriz. Merkezî hükümetin Musul'daki müttefikleri arasında yer alan Ömerî ailesi gibi ileri gelen bir ailenin mensuplarının, yukarıda paylaşılan Osmanlı arşiv belgelerinde belirtildiği üzere, çeşitli vakıf ve dükkanları işletiyor olması nedeniyle maişet kaygısının olması pek makul görünmemektedir.

Yâsîn Ömerî'nin eserleri Celîlî dönemi Osmanlı Musul'unun anlaşılması için çok önemli kaynaklardır. Kendisine atfedilen ve hanedan tarihi, annal tarih, biyografi sözlükleri, yerel tarih ve vakayiname türlerinde yazılmış toplamda 17 eserden bahsedilmektedir.²⁹ Bu bakımdan yaşadığı dönemin üretken isimlerinden birisi olduğu söylenebilir. Yâsîn Ömerî'nin eserlerinin öne çıkanlarından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. 1203/1789 yılında yazıldığı anlaşılan *Unvân el-a'yân fi zikr tevârih mulûk ez-zamân* başlıklı eseri hanedan tarihi özelliğini taşımaktadır. İslam tarihinde önemli rol oynamış hanedanlardan bahsedilen eserde Osmanlı hanedanı ve Bağdat'taki Kölemen hanedanlarının yanı sıra Endülüs Emevîleri, Bermekîler ve Mervanîler gibi hanedan tarihlerine de değinilmiştir.

Yâsîn Ömerî'nin *Ğayât el-beyân fî manâkib-ı Süleyman* adlı eseri ise biyografik sözlük türünde bir eser olup 120'den fazla Süleyman ismindeki zevatın biyografilerini içermektedir. Süleyman ismini taşıyan sultanlar, alimler, nakîbü'l-eşraf, Kürt emirleri ve valiler sıralandıktan sonra eserin ithaf edildiği düşünülen Bağdat valisi Küçük Süleyman Paşa'nın biyografisiyle sona ermektedir.³⁰

26 Kemp, *Mosul and Mosuli Historians*, 216.

27 Kemp, *Mosul and Mosuli Historians*, 216-217.

28 Kemp, *Mosul and Mosuli Historians*, 217.

29 Bu çalışmada Yâsîn Ömerî'nin sadece bir eseri üzerinde durulacaktır. Diğer eserleri hakkında daha detaylı bilgi için bk. Kemp, *Mosul and Mosuli Historians*, 218-255; Kemp, "History and Historiography in Jalili Mosul", 356-367.

30 Kemp, "History and Historiography in Jalili Mosul", 363.

Müellifimizin *Munyât el-udebâ fi târih el-Musul el-habbâ* isimli eseri ise kendi memleketi olan Musul'un tarihi ve Musullular hakkındadır. Celîlî dönemi Musul şehrinin çeşitli yönlerini anlatan eserde 50 kadar peygamber ve evliya türbelerinden bahsedilmekte, cami ve türbelerin vakıflarla ilişkisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ancak buna rağmen şehrin çarşıları, kapıları, kamu binaları ve meydanı hakkında bilgi vermemektedir. Son olarak, Yâsîn Ömerî'nin *Garâ'ib el-asâr fi havâdis rub' el-karn es-sâlis 'aşâr* isimli eseri hakkında bilgi verelim: Hicrî 13. yüzyılın ilk çeyreğindeki (1810-1785) acayip ve garip olayların anlatıldığı bu eserin Sadullah Paşa'ya (el-Celîlî) ithaf edildiği düşünülmektedir.³¹ Eserin girişinde uzak tarihlerde meydana gelmiş deprem, meteor olayları, kuraklık, kıtlık, veba, yıldızların tuhaf hareketleri ve acayip yaratıklardan bahsedilmiştir. Eserin geri kalan kısmında her yıl ortalama on hadisenin anlatıldığı 26 yıl ele alınmaktadır. Daha ziyade vali atamaları/değişiklikleri, savaşlar, aşiret baskınları, bölgedeki iç çekişmeler gibi bölgesel siyasi olaylara odaklanırken Musul ve Irak dışındaki olaylardan da nadiren olsa da bahsedilmektedir.

Bu makalede ise Yâsîn Ömerî'nin *Târîh-i Âsârü'l-Celiyye fi Havâdisi'l-Ardiyye* başlıklı eseri üzerinde daha detaylı durulacaktır. Bu eserin bilinen 3 nüshası bulunmaktadır: Londra'daki British Library, Musul'daki Medrese el-Hayyat ve İstanbul Fatih ilçesindeki Millet Yazma Eser Kütüphanesi nüshaları. Bu eserin Musul'daki Medrese el-Hayyat'taki nüshasının kaybolduğu ve günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Percy Kemp, British Library tarafından 1901 yılında satın alınıp koleksiyona kazandırılan nüshayı temel alarak bu eser hakkında bilgi vermiştir. British Library nüshasında müstensih ve istinsah tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır ve Kemp'in bildirdiğine göre eserin fizikî durumu çok iyi değildir, yazma eserdeki yazı hattı nispeten kötü, sayfalar ve satırlar düzensizdir. Eserde yer yer silinmeler bulunmakta, ulus ve ülke isimleri yanlış yazılmış ya da karıştırılmıştır. Örneğin Belgrad yerine Bağdad yazılmıştır, bazı sayfalarda 20, bazılarında ise 30 satır bulunmaktadır. Metinde anlatılan olaylar ise 1199 / 1784 tarihinde bitmektedir. Kemp'in de belirttiği üzere, British Library nüshası birçok yönüyle orijinal eserden farklılıklar arz etmektedir.³²

Bu eser hakkında bizim vereceğimiz bilgiler ise İstanbul Fatih ilçesinde bulunan Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulduğumuz el yazma nüshaya dayanmaktadır. British Library nüshasına göre Millet Yazma Eser Kütüphanesi nüshası birçok açıdan daha iyi durumdadır. Millet Yazma Eser Kütüphanesi nüshasının ilk sayfasında eserin ismi (*Târîh-i Âsârü'l-Celiyye fi Havâdisi'l-Ardiyye*), müellifin adı (Yâsîn el-Hatîb el-Ömerî el-Hanefî el-Musulî), telif tarihi (sene 1209/1794-95) yazmakta olup 2 mühür bulunmaktadır.³³ Mühürlerden birisinde "Allah Teala hazretlerinin rızasıyçün vakf eyledim. Diyarbakırlı Ali Emîrî" yazmakta olup eserin, Millet Yazma Eser Kütüphanesinde uzun süre çalışan Ali Emîrî tarafından vakfedildiğini göstermektedir. Eserin ilk sayfasının alt kısmında bulunan ikinci mühür net olarak okunamamakla birlikte Muhammed ve Abdullah ibareleri seçilebilmektedir. İncelediğimiz Fatih Millet Yazma Eser Kütüphanesi nüshası müellif nüshası değildir. Eserin en son sayfasında müstensihinin adı ve istinsah tarihi yazılmıştır: Buna göre eser Muhammed oğlu Muhammed Salih tarafından hicri 1322 (miladi 1904-1905) tarihinde istinsah edilmiştir.

31 Kemp, "History and Historiography in Jalili Mosul", 365.

32 Kemp, "History and Historiography in Jalili Mosul", 360.

33 British Library nüshasında eserin isminin başında "*Tarih*" ibaresi olmayıp "*Âsârü'l-Celiyye Fi Havâdis-i Ardiyye*" olarak zikredilmiştir.

Müellifimiz Yâsîn Ömerî'nin bu eseri kimin için yazdığı ya da kime ithaf ettiği hususu da önem taşımaktadır. Eserin günümüze ulaşmayan ancak Dr. Çelebi tarafından incelenen orijinal nüshasında eserin Musul'daki önde gelen ailelerden birisi olan Âl Yâsîn ailesine mensup olan ve 18. yüzyılın sonlarında aile içinde önemli bir konumu bulunan Muhammed Emin Bey b. İbrahim Bey b. Yunus Bey b. Yâsîn Efendi al-Mütîfi'ye ithaf edildiği anlaşılmaktadır.³⁴ Eserin British Library ve Millet Yazma Eser Kütüphanesi nüshalarında ise hem Muhammed Emin'in ismi zikredilmemekte hem de kime ithaf edildiğine dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Yâsîn Ömerî'nin eserinin farklı nüshalarını farklı kimselere ithaf ettiği düşünülebilir.

İncelediğimiz nüshada müellifin ismi eserin başında Yâsîn el-Hatîb el-Ömerî el-Hanefî el-Musulî olarak yazılmışsa da Yazma Eserler Müdürlüğü'nün internet kataloğunda yazımızın ismi "el-Hatîb el-Ömerî, Yâsîn bin Hayrullah" olarak yazılmıştır. Katalog bilgilerinde ayrıca müellifin ölüm tarihi için 1224/1809 olarak yazılmıştır ki bu bilgi Percy Kemp'in verdiği 1820 tarihiyle uyuşmamaktadır. Buna ilaveten, tarih alanında yazılmış olduğu çok açık olan eser için Yazma Eserler Müdürlüğü'nün internet sayfasında eserin konusu olarak yakın zamana kadar "felsefe" yazılıydı. Durumu ilgili kuruma iletmemizin akabinde eserin konusunun "Dünya Tarihi - Coğrafya, tarih ve yardımcı disiplinler" olarak güncellendiği görülmektedir.

Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nde 2329 numaraya kayıtlı olan eser 214 varaktan oluşmaktadır.³⁵ Metin Arapça olup müellifi ağıdalı bir dil kullanmamıştır. Hat yazısı oldukça düzgün ve okunaklı olup sayfa ve satırları oldukça düzenlidir. Metinde anlatılan olaylar hicretle yani miladî 622 yılıyla başlayıp, eserin telif edildiği hicrî 1209/1794-95 tarihine kadar gelmektedir. Bu yönüyle British Library nüshasından önemli bir farkı bulunmaktadır. British Library nüshasındaki olayların anlatımı 1199/1784-1785 tarihinde biterken, Millet Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki nüshanın hicri 1199-1209 (miladî 1784-1794) yılları arasındaki 10 yıllık dönemi de kapsadığı, dolayısıyla içerdiği zaman diliminin kronolojik olarak daha uzun olduğu görülmektedir. Eserin iki nüshasını birbirinden farklılaştıran önemli bir nokta da şudur: Percy Kemp, British Library nüshasının 1139/1726 tarihinden sonraki kısımlarının Yâsîn Ömerî'nin çağdaşı olan birisi, Muhammed Emin Âl Yâsîn, tarafından yazıldığını ifade etmektedir:

"Yâsîn el-Hatîb'in tarihi burada sona ermektedir. Bu [1726] seneden (eserin) so(nu)na kadar yazılmış olanlar dikkate alınamaz, çünkü yazılanların çoğu anlaşılmaz; ne edit edilebilecek ne de düzeltilebilecek kör gezintilerden oluşmaktadır. İşte bu nedenle, hicri 1212 yılında, ben Muhammed Emin Âl Yâsîn, bu kitabı, onu okuyacak soylu ve ilim erbabı kimseleri hoşnut etmek için yeniden yazma işini üstlendim."³⁶

Millet Yazma Eser Kütüphanesi nüshasının metninde 1726 senesinden sonraki kısmında böyle bir açıklama olmayıp eserin Yâsîn Ömerî haricinde herhangi birisi tarafından yazıldığına dair bir edisyon belirtisi de görülmemiştir.

Müellif Yâsîn Ömerî eserine besmele ile başladıktan sonra Allah'ın kâinatı yaratması ve ilminin kuşatıcılığıyla ilgili dua cümleleri ve Rahman ve Yâsîn surelerinden ayetler

34 Kemp, "History and Historiography in Jalili Mosul", 360.

35 Eserde sadece 183^b sayfası boş bırakılmıştır.

36 Kemp, "History and Historiography in Jalili Mosul", 359-360.

bulunmaktadır. Daha sonra Hz. Muhammed'e (s.a.v) salat ve selam kısmı bulunmaktadır. Akabinde müellif kendisinden bahsetmeye başlar: Yâsîn el-Hatîb el-Ömerî ibn Hayrullah el-Hatîb el-Ömerî ibn Mahmud el-Hatîb el-Ömerî ibn eş-Şeyh Musa el-Hatîb el-Ömerî el-Hanefî el-Musulî. Müellif kendi ismini yazarken 3 nesil atasını zikretmiş, "el-Ömerî" ifadesiyle bir yandan Ömerî ailesine vurgu yaparken diğer taraftan da "el-hatîb" ibaresiyle ailenin ilmiye kökenine, Hacı Kasım Ömerî vakfındaki konumlarına atıf yaptığı düşünülebilir.³⁷ Müellifin hem atalarının hem de kendisinin ismine "el-Hanefî" ifadesini eklemesi de manidardır. Ömerîlerin daha 16. yüzyılda şehrin önde gelen ailelerinden birisi olan ve Şii eğilimleriyle bilinen Eşraf ailesiyle rekabet halinde oldukları ve bu rekabette İstanbul'un desteğini aldıkları bilinmektedir. Daha sonra 17. yüzyılın ilk yarısında yine aynı ailenin Aşura günündeki 'provokasyonları' sebebiyle iki aile arasında bir çatışma yaşanmış ve nihayetinde Eşraf ailesi Musul'daki mahallelerini değiştirmek zorunda kalmıştı.³⁸ Buna ilaveten, Musul'un 18. yüzyılda Şii Nadir Şah ordularının saldırılarına karşı kahramanca savunulması ve bu savunmadaki Celîlî ve Ömerî ailelerinin rolü şehrin ve bu iki ailenin kimliğinde Hanefiliğin sahip olduğu önemi açıklamaktadır.

Eserin giriş kısmında müellif, bu eseri yazarken topladığı kitapları ve kaynaklarını sıralar: İbn Esîr, İbn Hallikan, İbn Verdî, el-Gurâr (*Gurâr abbâr mulûk el-furs*) ve el-Himyân (*Nakt el-Himyân fi nukâtî'l-umyân*). Ayrıca zamanının şeyhlerinden ve tanıdıklarından duydukları ve gözleriyle gördüğü olayları da eserine aldığını ifade eder. Bazı olayları anlatırken 'çok güvendiğim birinden duyduğuma göre' gibi ifadelerle rastlanmaktadır.³⁹ Müellif ayrıca daha önce yazmış olduğu eserlerden de istifade etmiştir. Faydalandığı kaynakları sıraladıktan sonra müellif kitabının ismini *Târîh-i Âsâru'l-Celiyye fi Havâdisi'l-Ardiyye* olarak koyduğunu belirtir. Yâsîn Ömerî'nin edip kişiliği dikkate alındığında eserin başlığındaki "celî" kelimesi ile "Celîlî" ibaresi arasında bir kelime oyunu yaptığını düşünmek mümkündür: Âsâru'l-Celiyye (Öne çıkan olaylar) ifadesi Âsâru'l-Celîliyye (Celîlîlerle ilgili olaylar) ifadesini açıkça anımsatmaktadır. Eserin girişinde hadiselerin anlatımına geçilmeden evvel detaylı bir giriş bölümü varken eserin sonunda 1209/1794-95 senesi olayları anlatıldıktan sonra özel bir sonuç bölümü yazılmamıştır.

Eser 12 bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm bir yüzyılın olaylarını içermektedir ve ilk bölüm "*El-makâletü'l-ülâ fi zikri'l-havâdisi'l-vâki'a fi'l-mietî'l-ülâ*" başlığını taşır. Böylelikle hicrî takvime göre 12 yüzyılı kapsayan eserin son bölümü hicrî 12. yüzyılı ele alır. Metinde yüzyıl başlarındaki başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış böylece okuyucunun eserdeki bölümleri birbirinden daha kolay ayırt etmesi mümkün hale gelmiştir. Yazarımız hadiseleri yıl yıl anlatmakla birlikte bazı senelerin atlandığını görüyoruz. Atlanan seneye ilişkin bazı olayların daha sonradan derkenar olarak eklendiği görülmektedir.⁴⁰ Sene başlıkları yine kırmızı mürekkeple yazılmış olup özellikle uzak tarihlerin anlatıldığı kısımlarda, yani hicrî takvimin başlarında daha fazla yılın atlandığı görülmektedir. Sene başlıklarında nadiren de olsa hata bulunmaktadır. Örneğin, 1154 senesinde yüz (*mieħ*) ifadesi unutulmuş ve 1054

37 Hacı Kasım Ömerî vakfının vakfiyesine göre, vakfa bağlı caminin imam ve hatipliğinin Ömerî ailesinden birisine verilmesi şart koşulmuştur. Kemp, *Mosul and Mosuli Historians*, 105.

38 Kemp, *Mosul and Mosuli Historians*, s. 110.

39 Yâsîn Ömerî, *Târîh-i Âsâru'l-Celiyye fi Havâdisi'l-Ardiyye* (İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 2329), 183^a.

40 Örneğin, 758 senesine ait bir olay derkenar olarak eklenmiştir. Ömerî, *Târîh-i Âsâru'l-Celiyye*, 105^a.

olarak yazılmıştır.⁴¹ Yine çok ender olsa da bazı kelimelerde benzer harflerin yazımında farklılıklar görülebilmektedir: “Bilbas” kelimesinin son harfinin bir yerde “sin” (س) ile başka bir yerde ise “sad” (ص) harfiyle yazılması gibi. Metinde olaylar, vuku buldukları hicri yıla göre kronolojik olarak sıralanırken bilhassa Ramazan ayına denk gelen hadiselerde (bazen de Şaban ve Zilhicce gibi aylarda) ay ve gün bilgisinin de verildiği görülmektedir. Müellif, kendi zamanına yaklaştıkça olaylar hakkında daha detaylı bilgiler sunmaktadır. Hicri 1200’lü tarihlerin anlatıldığı kısımlarda “bunu gözlerimle gördüm” şeklinde ifadeler görülmektedir. Ayrıca anlatılan bazı hadiselerin günleri daha kesin bir şekilde, örneğin “Şevval’in 2. günü Pazar günü” gibi belirtilmektedir. Aynı yıl içerisinde cereyan eden farklı olayları ve konuları birbirinden ayırt ederken kırmızı mürekkep ile ‘*ve fîhâ*’ (وفيها) yazılmıştır. Metnin içinde yer yer şiirler bulunmaktadır. Müellifin zaman zaman metin içine yazmayı unuttuğu eklemeleri sayfanın kenarlarına notlar (derkenar) şeklinde düştüğü görülmektedir. Bu derkenarların bazıları sayfa düzeninde ters bir şekilde yazılmıştır. Bu eklemeler bazen birkaç kelime ya da cümle olabilirken bazen bir paragraf şeklinde, hatta yeni bir konu bile olabilmektedir. Örneğin, hicri 727 (1326) senesinin anlatıldığı sayfanın başına bir derkenar ile yeni bir konu eklenmiş ve Sultan Osman Gazi’nin vefat haberi eklenmiştir.⁴² Ayrıca derkenarların bir kısmının farklı renklerle yazılması, metindeki düzeltme ve karalama/silmelerin mor renkli mürekkeple yapılmış olması, bu işlemlerin farklı zamanlarda ve farklı kişiler (örneğin müstensih) tarafından yapılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Derkenarlarda yapılan düzeltmelere örnek olarak şunlar zikredilebilir: Metin içinde unutulmuş kelimelerin satır içine eklenmesi (örnek varak 5^b, 152^a, 166^a, 171^b), yazma eserin b sayfasının altındaki bulunan ve bir sonraki sayfanın ilk kelimesine ilişkin düzeltmeler (örnek varak 5^b), konuşma rivayetleri öncesinde (كان يقول) ifadesinin eklenmesi (örnek varak 8b ve 10^b), konunun daha iyi anlaşılması için yer ve kişi isimlerindeki yazım yanlışlarıyla ilgili düzeltmeler yapılması (örnek varak 22^a, 39^a ve 75^b, 77^b, 84^a, 105^a, 106^a, 139^b, 145^b, 166^a, 178^b, 206^b), cümleye harf-i cer eklenmesi (örnek varak 46^b), tarih yazımındaki düzeltmeler, tarih eklemeleri ya da gününün yazılması (örnek varak 53^a, 92^b, 137^a) gibi.

Çalışmamızın bu kısmında Yâsîn Ömerî’nin eserinde bahsedilen bazı olaylar hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Bunun yaparken özellikle Yâsîn Ömerî’nin yaşadığı tarihlere, eserde incelenen dönemin son yıllarına, özellikle de British Library nüshasında olmayan 1784-1794 tarihleri arasındaki 10 yıllık döneme daha yoğun atıf yapılacaktır. Birçok vakayinamede olduğu gibi, Yâsîn Ömerî’nin eserinde de olağanüstü tabiat hadiseleri, salgın hastalıklar önemli bir yer tutmaktadır: Veba salgınları, sel ve dolu hadiseleri, ay ve güneş tutulmaları, gökyüzündeki yıldızların sıra dışı hareketleri bu bağlamda dikkati çekmektedir. Örneğin, 1771 senesinde Mardin, Nusaybin ve Cizre bölgesinde başlayıp Musul’a ulaşan veba salgını 1186/1772 yılının Safer ayında iyice şiddetlenmiş, (1150/1737-38 senesinde olduğu gibi) günde 1000’den daha fazla kişi ölmüştü. İnsanlar Hz. Yunus ve Circis peygamberlerin makamlarına giderek ağlıyor ve istiğfarda bulunuyordu. Müellifin aktardığına göre Musul’daki bu vebada toplamda 60.000 kişiden fazla kişi hayatını kaybetmişti.⁴³ Musul şehir merkezinden köylere kaçanlar olsa da hastalıktan kurtulamamışlar, ertesi yıl hastalık Erbil,

41 Ömerî, *Târih-i Âsârü’l-Celiyye*, 184^b.

42 Ömerî, *Târih-i Âsârü’l-Celiyye*, 102^b Bu kısımda müellif Osman Gazi’nin 32 yıl hüküm sürdükten sonra 69 yaşında vefat ettiğini, yerine oğlu Orhan’ın saltanata geçtiğini, Orhan’ın ilk iş olarak Bursa’yı başkent yaptığını ve adına sikke bastıran ilk sultan olduğunu yazmıştır.

43 Nüfus rakamları konusunda daha rahat olan Dominico Lanza, Musul’da bu vebadan dolayı 100 bin kişinin öldüğünü aktarır. Dominico Lanza, *Mosul in the 18th Century, According to the Memoirs of Dominico Lanza*. çev. R. Bidawid (Mosul, 1951), 9-10.

Kerkük, Bağdat, Tikrit, Ane, Hadise, Hille, Basra ve bölgenin birçok yerine yayılmıştı.⁴⁴ Müellif, eserinin farklı yerlerinde ve farklı tarihlerde, Irak şehirleri dışında, örneğin İstanbul (1192/1778) ve Urfa (1206/1791-92) gibi yerlerdeki veba salgınlarından da bahsetmektedir. Şüphesiz veba, salgın hastalıkların tek örneği değildi, 1195/1780-81 senesinde olduğu gibi kızamık ve çiçek hastalıkları da Musul'da ölümlere neden olmuştu. Percy Kemp, Yâsîn Ömerî'nin eserindeki bilgiler ışığında Musul'da vuku bulan salgın hastalık, kıtlık, çekirge istilası, kuvvetli rüzgâr, dolu sağanağı, kuvvetli yağış ve sel gibi felaketlerin sıklığına dikkat çekerek bu durumun bölgenin ekonomik ve sosyal olarak gelişmesini ciddi anlamda etkilediğini ifade etmektedir.⁴⁵ Örneğin, 1155/1743 senesinde hac mevsiminde zehirli bir rüzgâr hacıların üzerine esmeye başlamış ve yüz kişinin ölümüne neden olmuştu. Benzer şekilde, 1199/1784-85 senesinde Musul'da gerçekleşen sel nedeniyle 180 kişi vefat etmişti. 1206/1792 senesindeki sel felaketinde ise suyun yüksekliği 3 zira'ı bulup Dervişiyeye mahallesinde 4000 evi su basmış, bazı evler yıkılmış, çok kişi ölmüştü. İnsanların malları, zahireleri telef olup hayvanları helak olmuştu. 1189/1775 senesinde Tokat'ta vuku bulan sel de müellifin dikkatinden kaçmamış, önce yumurta büyüklüğünde dolu yağdığını ve akabinde oluşan selde 200'e yakın kişinin öldüğünü ifade etmiştir.⁴⁶

Eserde bahsedilen ilginç hadiselerden birisi 1186/1772 senesinde olmuştur: Anlatıya göre fakir ve garip bir adamın henüz süt emmekte olan küçük bir çocuğu vardı. Çocuğun annesinin vefatı üzerine bebek babasının memesinden süt emmiş ve yaşamaya devam etmiştir. Bu hadise Musul'da halk arasında meşhur olmuştur. Acâyibü'l garâib türünden bir diğer hadise de 1200/1785-86 yılında olmuştur: Musul'da bir kadın 2 çocuk doğurmuştu. Birisi beşer/insan suretindeydi, diğeri iki başlı, dört gözlü, iki kol ve iki bacaklıydı ve bir gün sonra ölmüştü.⁴⁷

Tabiat olaylarıyla ilgili olarak sıklıkla ay-güneş tutulmaları ve gökyüzündeki yıldız ve gezegenlerin sıra dışı durumları dikkat çekmektedir. 1183/1769-70 yılında gökyüzünde günlerce gitmeyen kuyruklu yıldız veba salgınına işaret olarak yorumlanmıştı. 1186/1772 senesinde gece yarısında ayın tam tutulması gerçekleşmiş, ayın nuru kaybolup, bakır bir disk/ yuvarlak gibi olmuştu. 1183/1769-70 tarihinde İstanbul (İslambul) boğazının soğuk hava ve şiddetli kar yağışı sebebiyle donduğu ve insanların donan boğaz üzerinde yürüdüğü müellif tarafından kayda geçirilmiştir.⁴⁸

Siyasi hadiseler Yâsîn Ömerî'nin eserinde önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar arasında en sıradan hadiseler olarak Osmanlı tahtındaki sultan değişiklikleri ve Bağdat ve Musul gibi Irak şehirlerindeki valilerin tayin ve azilleri karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, 1730 yılında Patrona Halil isyanı sonucunda Osmanlı tahtında yaşanan değişiklik şu şekilde anlatılmıştır: "Sultan (III.) Ahmed ayağa kalktı, Sultan (I.) Mahmud'un yanına gitti. Elinden tutarak saltanat tahtına oturttu. Kendini azletti ve Sultan Mahmud'a biat etti."⁴⁹ Benzer şekilde, 18 yıllık iktidarından sonra III. Mustafa'nın 1187/1774 tarihinde vefatı üzerine kardeşi I. Abdülhamid'in 50 yaşındayken tahta cülusundan, 1789'da da III. Selim'in tahta çıkışından bahsedilmiştir. Vali ya da sultanların hüküm süreleriyle ilgili verilen tarih bilgilerinde hicri

44 Ömerî, *Târîh-i Âsârü'l-Celîyye*, 198^a ve 199^b.

45 Kemp, *Mosul and Mosuli Historians*, 44-45.

46 Ömerî, *Târîh-i Âsârü'l-Celîyye*, 199^b.

47 Ömerî, *Târîh-i Âsârü'l-Celîyye*, 207^a.

48 Ömerî, *Târîh-i Âsârü'l-Celîyye*, 195^a.

49 Ömerî, *Târîh-i Âsârü'l-Celîyye*, 180^b.

tarihten kaynaklanan küçük farklılıklar bulunduğu da ifade edilmelidir. Zaman zaman da müellifin bazı olayların tarihini kesinleştiremediği görülmektedir. Örneğin, Tahmasb'ın (Nadir Şah'ın) Hindistan şehirlerine girip buralara hâkim olmasıyla ilgili olarak 'ülkeye hangi yıl hâkim oldu bilinmiyor, bu konuda hiçbir tarihi kaynak göremedim. Ancak Allah bilinmeyeni bilir' diyerek konuyu bağlamıştır.⁵⁰

Vali azilleri ve atamalarıyla ilgili en öne çıkan durum Basra'nın İranlı Kerim Han Zend güçlerince kuşatıldığı ve akabinde işgal edildiği yıllarda yaşanmıştır. Bağdat'ta etkili olan veba salgını ve Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşını fırsat bilen Kerim Han Zend, Basra'nın ticari potansiyelini de hesaba katarak bu şehre hâkim olabilmek için 30.000 askerle harekete geçmişti. Ömer Paşa'nın Bağdat valiliği sırasında Acemler şehir etrafında yağmalamaya ve tahribata başlamışlardı. Yâsîn Ömerî'nin anlatısına göre Basra mütesellimi Süleyman Ağa'nın himmetiyle Acemlerden 60 kişi katledilmişti. Bağdat valisi Ömer Paşa'nın destek göndermede gecikmesi 1775'te azledilmesine neden olmuştur. Yine müellife göre, Ömer Paşa şehrin dışına çıkarken vüzeradan İspanakçı Mustafa Paşa, Uzun Abdullah Paşa ve Süleyman Paşa (Celilî Emin Paşa'nın oğlu) ile karşılaşmış, Ömer Paşa kendisinin katledilmesine dair vüzeranın ellerindeki padişah fermanını görünce kaçmaya çalışmış, çıkan çatışma sonucunda Ömer Paşa'nın başı kesilerek sultana gönderilmiştir.⁵¹ Bunun üzerine Celilî Emin Paşa Bağdat valisi olmuşsa da 74 gün sonra vefat ettiği için yerine İspanakçı Mustafa Paşa vali yapılmıştır. Ancak yaklaşık 1,5 sene süren zorlu kuşatma sonrasında Basra şehri 20 Nisan 1776'da düşmüştü.⁵² Müellifimize göre, İspanakçı Mustafa Paşa, Kerim Han'ın kardeşi Sadık Han'a mektup yazarak Basra'dan gitmesini söyler, Sadık Han da Basra'ya girmeden gitmeyeceğine dair yemin ettiğini yazar. İspanakçı Mustafa Paşa, Sadık Han'ın şehre girdikten sonra İran'a geri gideceğini zannederek ve bunun bir tuzak olduğunu anlamayarak, Basra mütesellimine şehrin kapılarını açması için emir verir. Ancak Sadık Han ve Acemler şehre girince mütesellim Süleyman Ağa'yı yakalamış ve Kerim Han'ın yanına İran'a göndermiş, şehri yağ, kadın ve çocuklara kötü muamelede bulunmuş, birçok mala da el koymuştur. Basra'nın düşüşü ve Basra halkının Sadık Han'a itaat ettiği haberi Sultan I. Abdülhamid'e ulaştınca sultan hiddetlenmiş, İspanakçı Mustafa Paşa'yı azletmiş ve Serhoş Ali Paşa'nın oğlu Abdi Paşa'yı Bağdat valisi olarak atamıştır. İspanakçı Mustafa Paşa, Anadolu'ya doğru yoldayken Diyarbakır'da yakalanıp katledilmiş ve kesik başı Dersaadet'e gönderilmiştir. Abdi Paşa'nın valiliği (bir hafta kadar) çok kısa sürmüş, kendisi azledilerek yerine Ömer Paşa'nın kethüdası Abdullah vezaret verilerek vali yapılmıştır.⁵³

Görevde bulunan valilerin sultanın fermanıyla öldürülmesine ilişkin ilginç bir hadise 1154/1741 senesinde yaşanmıştır. Müellifin aktardığına göre, Musul valisi olan Vanlı Osman Paşa, yaptığı uygulamalar nedeniyle Sultan Mahmud'un gazabına uğramış ve ölüm fermanı gönderilmişti. Musul halkının ileri gelenleri Paşa'nın öldürülmesi konusunda ihtilafa düşmüş, olay Ramazan ayında olunca, katlini Ramazan Bayramı'nın ilk gününe bırakmışlardı. Osman Paşa, bayramın ilk günü şehrin ileri gelenlerinden bazılarının evine bayram-

50 Ömerî, *Târih-i Âsârü'l-Celiyye*, 182^b

51 Ömerî, *Târih-i Âsârü'l-Celiyye*, 200^b Ayrıca bk. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (T.SMA.e.), 408/53, 14.1.1189 (17 Mart 1775).

52 Thabit A. J. Abdullah, *Merchants, Mamluks, and Murder: The Political Economy of Trade in Eighteenth-Century Basra* (New York: SUNY Press, 2001), 54.

53 Nilüfer Bayatlı, "Osmanlı Döneminde Bağdat Valileri (1534-1917)", *Türk Dünyası Araştırmaları* 158 (Eylül-Ekim 2005), 198; Longrigg, *Four Centuries of Modern Iraq*, 33.

laşmak için gitmişti. Ali Ömerî Efendi'nin evine bayramlaşmaya gidince burada öldürülmek istenmiş, ancak (Ali Efendi'nin oğlu) Osman Ömerî Efendi buna engel olmuştu. Osman Paşa oradan çıktıktan sonra şehirdeki âyanlardan Kara Mustafa Bey oğlu Hasan Bey'in evine gitmişti. Paşa'yı orada öldürmüşler ve halka ölüm fermanını göstermişlerdi. Halk, Paşa'nın malını, mülkünü ve atlarını yağmalamış, daha sonra ayaklarına ip bağlayarak çarşıda ve sokaklarda sürüklemişti. Bu olay Vezir Hüseyin Paşa'nın eşi Humra Hanım'a intikal edince Humra Hanım çok kızmış adamını göndererek paşanın cesedini ellerinden almış ve cesedin yıkanmasını, kefenlenmesini ve daha sonra Nebi Cercis Camisi'nde defnedilmesini emretmişti. Yâsîn Ömerî'nin eserinde azil ve atamalar konusu sadece valilerle sınırlı olmayıp civar şehirlerin vali ve mütesellimlerini içerecek bilgiler de bulunmaktadır.

Yerel aktörler arasındaki ihtilaflar ve çatışmalar da eserde zikredilen önemli siyasi hadiseler arasındadır. İhtilaf ve çatışmaların sebep ve sonuçları açık bir şekilde çoğu zaman anlatılmamakla birlikte bölgedeki aktörler arasındaki nifak ve ihtilafların şehirler ve sakinleri üzerinde ciddi yansımaları olabilmekteydi. Örneğin, 1153/1740 senesinde Musul valisi Celilî Hüseyin Paşa ile İmadiye'deki Behram Paşa arasında münaferet oluşmuş, askerî çatışma ve yağmalamalar yaşanmış, bu olaylar sebebiyle de Akra'nın civar yerleşim yerleriyle özellikle de Musul'la iletişimi kesilmişti. Akra halkı siyasi ve askerî kaostan dolayı ayları şaşırılmış ve Şaban ayı hilalini Ramazan zannedip bir ay boyunca oruç tutmuştur. Sulh yapıp iletişim tekrar başlayınca durum anlaşılmış ve insanlar Ramazan ayında tekrar oruç tutmuşlardır. Ancak bu durum bölgede alay konusu olmuştur. Yâsîn Ömerî bu tür durumların başka yer ve zamanlarda da yaşandığını, Telaar halkının bir zamanlar Cuma gününü karıştırdığını ve Musul müftüsüne sorarak konuyu netleştirdiklerini ve bundan sonra günleri saymaya başladıklarını aktarır.⁵⁴

Yâsîn Ömerî'nin eserini kıymetli kılan hususlardan birisi de 1743 senesinde Musul'un Nadir Şah tarafından işgal edilmesine ilişkin verdiği bilgilerdir. Yukarıda değinildiği gibi bu kuşatma sırasında Celilî yöneticilerinin göstermiş olduğu gayret hem bu ailenin Musul tarihindeki yerini hem de Musul'un Sünni kimliğini belirleyen önemli gelişmelerden olmuştur. Eserde Tahmasb (Tahmaz şeklinde yazılmış) kulu Nadir Şah'tan bahsedilirken Tahmaz ismi hain, çirkin, kötü, gaddar, zalim, hâricî ve mel'un gibi sıfatlarla birlikte kullanılmıştır. Nadir Şah'ın niyetinden haberdar olan Musul valisi El-Hac Hüseyin Celilî Paşa 1155/1743 senesinin Zilhicce ayında Musul halkına şehrin etrafına büyük bir hendek kazdırtmış, halkın büyüğü küçüğü, zengini fakiri, azizi ve düşkünü bu çalışmaya katılmış ve surların bir kısmını da tamir ettirmişti. Yâsîn Ömerî'nin anlatısına göre 1156/1743-44 senesinde;

“Tahmaz [Nadir Şah] askerleriyle Irak'a girdi, birçok köyü yağmaladı ve Bağdat'ı günlerce kuşattı. Top mermileriyle Bağdat'ı harabeye çevirdi. Bağdat'ı ele geçirmek üzereyken Bağdat valisi Vezir Ahmet Paşa onu oyuna getirdi. Bir elçi gönderip ona “Musul'u al, biz de size itaat edelim” dedi. Tahmaz buna inandı; Musul'da kutsal kabul ettiği yerlerin varlığı, Nebi Yunus ve Nebi Cercis'in türbeleri onu Musul'a çekti. Bağdat'ı tahrip ettikten sonra buradan ayrılıp önce Basra, Kurna, Hille, Haseke ve civarındaki köyleri ele geçirdi. Karışık milletlerden ve dinlerden oluşan ordusu ile birlikte Kerkük etrafına yerleşti. Üç günlük kuşatmadan sonra şehri fethetti, halkını katletti, çocukları köle yaptı, mallarını yağmaladı. Erkeklerin çoğunu katletti. Sonra oradan ayrıldı ve Erbil'e gitti. Günlerce kuşattıktan sonra şehri ele geçirdi, halkının çoğunu katletti. Kadınlara ve çocuklara kötü muamelede bulundu. Sonra Musul'a

54 Ömerî, *Târih-i Âsârü'l-Celiyye*, 182^a-183^b.

yöneldi. Halk köylerden kaçtı, bir kısmı dağlara sığındı, bir kısmı Musul'un içine girdi. Tahmaz önden birlik gönderdi. Musul valisi Hüseyin Paşa'nın oğlu Murat Paşa, amcası Fettah Bey, askerler ve zuemâ ve bazı şehirden çıktılar ve Dicle nehrini geçtiler. Tahmaz'ın birliği ile karşılaştılar, çatışmada Musul askerleri kırıldı, bir kısmı Dicle nehrinde boğuldu, bir kısmı katledildi, ancak bir kısmı geri dönebildi...

Tahmaz, 200 bin ya da daha fazla askerden oluşan ordusuyla Musul'a geldi ve şehri kuşattı. [Sur dışındaki] Nebi Yunus (a.s.) makamını yağmaladılar... Recep ayında Musul büyük topraklara dövülmeye başlandı. Musul halkı gece gündüz demeden surların üzerindeydi. Musul halkı dua ve istiğfar ediyordu. Çatışma Şaban ayının gece yarısına kadar devam etti. Lain, Musul'un batısında Şeyh Gabid nahiyesinden saldırı başlattı, Allah onların tuzaklarını bozdu ve Musul halkını en güzel şekilde sebat ettirdi. Habîs Tahmaz'ın cephanesi ve kuvveti bitti, izzeti gitti. Musul valisine adam gönderip sulh istedi... Vezir el-Hac Hüseyin Paşa el-Celîlî, amcasının oğlu El-Hac Kasım Ağa el-Celîlî, Ali Efendi el-Gulâmî ve şafîî müftüsünü Tahmaz'ın yanına gönderdi. Tahmaz onlara ikram etti ve vüzera için hediyeler gönderdi. Gidenlerle sulh yapıldı ve Musul'a döndüler. Tahmaz, kınanmış, yenilmiş ve rezil olmuş bir şekilde Bağdat'a doğru gitti.⁵⁵ [metindeki bazı kısımlar vurgulanmıştır].

Musul yöneticileri, şehir âyanı ve yeniçeriler arasında yaşanan anlaşmazlık ve çatışmalar da Yâsîn el-Ömerî'nin eserini değerli kılan konular arasındadır. Bunun bir örneği 1772 senesinde yaşanmıştı. Müellifimizin aktardığına göre,

“Evâil-i Zilkade'de [5 Şubat 1772] Musul'da iki taraf arasında büyük bir fitne vuku buldu. Çatışan tarafların birinde Abdurrahman Bey ve mütesellim, diğer tarafta da Salih Ağa ibn Şüveyh ve diğer yeniçeri ümerası vardı. Fitne 40 gün sürdü. Musul halkının bir kısmı diğer bir kısmını 15 gün muhasara etti. Sonra Mardin Voyvoyası Hasan Paşa Musul'a geldi ve tarafları bir gün süreyle barıştırdı. Sonra taraflar çatışmaya devam etti. Fitne günleri 40 gün sürdü. Bayram günü iki taraftan 10 kadar kişi öldü ve Cuma namazı 3 kere iptal oldu. Sonra Süleyman Paşa [bin Emin Paşa] onları barıştırdı ve silahlarını aldı. Salih Ağa ve el-Hac İlyas el-Menzilci ve Yahya ibn Bülû ve Abbas el-Eşram ümerâ-i yeniçeri yürüdüler ve aralarındaki sulhun tekidi için Fettah Paşa'nın evine girdiler. Abdurrahman Bey onları katletti ve askerleri kaçtı. Abdurrahman Bey Musul mülküne 8 gün el koydu. Sonra babası Fettah Paşa'nın ölüm haberi geldi ve Süleyman [bin Emin] Paşa Musul valisi olarak atandı. Abdurrahman Bey Musul'dan korkarak çıktı.”⁵⁶

Yukarıdaki anlatıda şehirdeki iktidar sahipleri (yöneticiler, yeniçeriler ve Ömerî ailesi içindeki hizipler) arasında cereyan eden olaylar yalın bir şekilde anlatılmış ama olayların sebeplerine değinilmemiştir. Oysaki bu tür anlaşmazlık ve nifak hadiselerinde Celîlî ailesi içindeki hizipler ve onlarla ilişkili yeniçeri ortalarının önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Celîlî ailesi içinde bu çekişmeler bazen miras konularından bazen de Musul valiliği için verilen mücadeleden kaynaklanmaktaydı. Kemp'in vurguladığı üzere Celîlî ailesinde Emin Paşa ve amcası Fettah Paşa'nın başlarını çektiği iki hizip öne çıkmaktaydı.⁵⁷ Emin Paşa'nın farklı zamanlarda 6 defa Musul valisi olması bu çekişmelerde genellikle galip gelen taraf olduğunu göstermektedir. 1768'de başlayıp 3 yıl süren hizip mücadelesi Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle vali Emin Paşa'nın Babialı tarafından çağrıldığı sürecin sonunda yaşanmıştı. Emin Paşa Musul'dan ayrılırken arkasında kendine bağlı yeniçeri liderlerini bırakması üzerine yeniçeri

55 Ömerî, *Târih-i Âsârü'l-Celiyye*, 184^a-186^b.

56 Ömerî, *Târih-i Âsârü'l-Celiyye*, 197^b 198^a.

57 Kemp, *Mosul and Mosuli Historians*, 129.

ortaları ve ilgili hizipler arasında mücadele başlamıştı. Yâsîn Ömerî'nin yukarıda alıntılanan metninde bu mücadelenin son aşamasından bahsedilmiş, bu çatışma da Vali Fettah Paşa'nın 1770 yılı sonlarında Babıali tarafından Suriye bölgesine yardım etmek üzere gönderilmesinin akabinde yaşanmıştı. Yani valilerin eyaletten uzaklaşmasıyla oluşan siyasi boşluğu çoğu zaman rakip hizip(ler) fırsat olarak değerlendirmişti. Metinde bahsedilen isimler yeniçeri ağaları olup⁵⁸ üç yıl süren mücadelede Emin Paşa ve Fettah Paşa taraflarıyla ilişkili olarak 10., 27., 31., 51. ve 52. yeniçeri ortaları bu mücadelenin parçası olmuştur.

Yâsîn Ömerî'nin eserinde vali ve âyanlar arasındaki mücadele anlatıları sadece Musul'la sınırlı kalmamış Bağdat'taki benzer hadiseler de metinde yer bulmuştur. Bu bağlamda 1201/1786-87 yılından eserin son bulunduğu 1209/1794-95 yılına kadarki 8 yıllık dönemde aralıklarla Bağdat valisi Süleyman Paşa ile şehrin nüfuzlu ailelerinden birisine mensup olan Şâvî-zâde el-Hac Süleyman Bey arasındaki münaferet ve çatışmalar konu edilmiştir. Yâsîn Ömerî bu ikili arasındaki çatışmanın sebeplerini belirtmese de Uzunçarşılı bunun Bağdat'ın yerli aileleri arasındaki makam ve mansıb ihtilafından kaynaklandığını ifade etmiştir.⁵⁹ İkili arasında münaferet doğunca Şâvî-zâde el-Hac Süleyman Bey ehli, evladı ve etbâ ile Bağdat'tan çıkmış ve bir kısım aşiretler onun etrafında toplanmıştı. Bağdat valisinin gönderdiği askerleri yendikten sonra Basra'ya yönelmiş, burada Müntefik aşireti ile ittifak kurmuş ve Halit Ağa'yı Basra'ya mütesellim yapmışlardı. Bunun üzerine Bağdat valisi askerleriyle Basra'ya yürümüş, çıkan çatışmada karşı taraftan 1000 kişi ölmüş, Şâvî-zâde el-Hac Süleyman Bey ve aşiretler kaçmak durumunda kalmıştı. Daha sonra Şâvî-zâde el-Hac Süleyman Bey, Müntefik aşireti emîri Süveynî ve Halid Ağa özür dileyince münaferet bir süre sükûn bulmuştu. 1209/1794-95 yılında tekrar nükseden anlaşmazlık sebebiyle Bağdat Valisi Süleyman Paşa, Şâvî-zâde el-Hac Süleyman Bey ile savaşmak üzere asker göndermiş, o da Habur tarafına kaçmak zorunda kalmıştı.⁶⁰

Eserin önemli taraflarından birisi de temel gıda maddelerinin, özellikle de tahıl ürünlerinin fiyatlarına dair verilen bilgilerdir. Özellikle kıtlık dönemlerinde hinta ve şâir gibi tahıl ürünlerinin temininde güçlük çekilmekte ve fiyatları yükselmekteydi. Müellifimiz bu ürünlerin piyasadaki fiyatlarını belirterek Musul'un iktisadi hayatına dair önemli veriler sunmaktadır. Örneğin, 1192/1778-79 senesinde Musul'da kıtlık olmuş, yarım *vezin* hinta 8 dirhem, şâir ve zeytin ise 8 dirheme satılmaktaydı. 1206/1791-92 senesinde Bağdat'ta vuku bulan kıtlıkta ise hintanın *vezni* 18 dirhem olmuştu. 1193/1779-80 senesinde ise şehirde kahve kıtlığı çıkmış, bir *ritl*⁶¹ kahve 50 dirhem olmuştu. Yâsîn Ömerî, kahve fiyatlarında daha önce böyle bir şeyin yaşanmadığını hayretle belirtir. 1206/1791-92 yılında Şam'daki kıtlıkta ekmeğin *ritli* 9 dirheme satılırken, kıtlık durumunun devam etmesiyle bir sonraki sene (1207) ekmeğin *ritli* 12 dirheme çıkmıştı. Kıtlık zamanında tedavüldeki paralar ve piyasa değerleri de değişmekteydi. Bağdat kuruşu, riyal-i atık, akçe ve kuruş arasındaki farklar eserde takip edilebilmektedir.⁶² Ayrıca kıtlık zamanlarında tahıl ürünlerinin hareketliliği de izlenebil-

58 Salih Ağa 27. yeniçeri ortasının lideridir.

59 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (5. baskı) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 4-1/609.

60 Ömerî, *Târîh-i Âsârü'l-Celîyye*, 208^a-210^b.

61 Arap coğrafyasında yaygın bir şekilde kullanılan *ritl* bölgeden bölgeye değişmekle birlikte Bağdat'ta 130 dirhem - 406,25 grama denk gelmekteydi. Bk. Halil İnalçık, "Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica* 15 (1983), 311-348; Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 100-103.

62 Ömerî, *Târîh-i Âsârü'l-Celîyye*, 208^b

mektedir. Örneğin, 1189/1775 senesinde Musul'dan Bağdat'a 1000 kilo hinta ve şair gönderilmiştir. Benzer şekilde, 1207/1792-93 senesinde Şam'da büyük bir kıtlık olunca Emirü'l-Hac Hüseyin Paşa el-Cezzar birçok deveyle tahıl ürünleri göndermişti. Aynı sene Urfa'da günde açlıktan 100 kişinin öldüğü büyük kıtlık görülmüş. Bunun akabinde Musul'dan tüccar bir kafile 400 deve hinta getirmişti.⁶³

Eserde incelenen dönemin son yıllarında zikredilen diğer konular arasında şunlar vardır: Bağdat valisinin aşiretler ve şehrin önde gelen âyanlarıyla mücadelesi/çatışması, Osmanlı merkezi ordularının Temeşvar'daki başarıları, Tay aşiretinin Yezidilerle çatışması, ticaret kervanlarının Cebel-i Sincar ahalisince yağmalanması ve Musul valisinin bölgeye yaptığı askerî harekâtı, 1207/1792-93 tarihindeki İstanbul yangını,⁶⁴ aşiretler arasındaki çatışmalar, 1209/1794-95 yılında Musul'daki çekirge istilası⁶⁵ ve Acem beldelerinden meliklerin gelip sabık şahın evlatlarını yakalayıp öldürmesi.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğunun birçok şehrinde olduğu gibi Musul'da da ileri gelen aileler mal varlıklarını koruyabilmek, zenginliklerini siyasi bir sermayeye ve güç kaynağına dönüştürebilmek için dini kurumlar inşa etme yoluna gitmişlerdir. Bu kurumların bağlı olduğu vakıfların mütevellisini de (vakfiyeler aracılığıyla) kontrolleri altına alarak mal varlıklarını ve nüfuzlarını teminat altına almaya çalışmışlardır. Gerek Celîli hanedanı gerekse Ömerî ailesi bu durumun istisnası değildi. Kökleri Hz. Ömer'e dayanan Ömerîler 16. yüzyılın sonlarında kurmuş oldukları cami, medrese, boyahane ve vakıfla şehrin önde gelen ailelerinden birisi olmuştu.

Musul'daki âyanlar dikkate alındığında 1730'ların ortaları ve 1743 tarihi dönüm noktası olarak dikkat çekmektedir. Musul'un en köklü ailelerinden olan Ömerîlerin ileri gelenlerinden Ali Ebu Fazâil Ömerî'nin 1734'te vefat etmesi, Bağdat'tan sürülen yeniçeri ortalarının (bilhassa 31. orta) Ömerîlerin güç merkezi olan Babü'l-Irak'ta temerküz etmesi, 1726'da ilk defa vali çıkaran Celîli ailesinin gücünü (şehirdeki diğer önde gelen ailelerle mukayese edildiğinde) pekiştirmesi ve nihayet 1743 yılında Nadir Şah'ın ordularına karşı şehri kahramanca savunmaları bu dönemdeki önemli olaylardandır. Bu gelişmelerin sonucudur ki Musul'daki Celîli iktidarının pekişmesiyle birlikte Celîlilerin yerel unsurlarla (âyan yapılarının mensuplarıyla) iş birliği yapması şehirde ciddi bir "yerelleşme" başlatmış, bunun bir sonucu olarak Musul dışından (İstanbul'dan ya da Şam'daki Azm-zadelerden) atanan valiler şehirde tutunamamış ve ayrılmak durumunda kalmıştır. 1743 yılı sonrasında İstanbul'un tam desteğini almaları neticesinde Celîliler Musul'un siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel çevrelerini doğrudan hâkimiyetleri altına almıştır. Bunun doğal bir neticesi olarak da şehirdeki entelektüellerin de Celîli valileriyle hâmi-mahmî ilişkisi içerisine girdiklerini görmekteyiz. Bu kapsamda Celîlilerin hâmi sıfatıyla Ömerîleri yakınlarına yerleştirip konumlarını pekiştirmede ve böylece kendi yükselişlerine hizmet ettirmede başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

63 Ömerî, *Târih-i Âsârü'l-Celiyye*, 212^b-213^a.

64 Ömerî, *Târih-i Âsârü'l-Celiyye*, 212^b.

65 Ömerî, *Târih-i Âsârü'l-Celiyye*, 214^b.

Celîlî dönemi tarihçilerinin ve bilhassa Ömerilerin yazdıkları eserlerin büyük çoğunluğu 1743 tarihinden (yani Nadir Şah'a karşı Musul'un savunulması ve Celilîlerin güçlerini konsolide etmeye başlamasından) sonra kaleme alınmıştır. Bu durum, eser sahibi tarihçiler ile Celilîler arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir. Yâsîn Ömerî ve *Târih-i Âsârü'l-Celiyye fi Havâdisi'l-Ardıyye* başlıklı eserini önemli kılan hususlardan birisi kendisinin Celîlî dönemi Musul'unun son yerel tarihçisi olmasıdır. Kendisi resmî bir vakanüvis değildi. Bununla birlikte eserinde Celilî hanedanına yönelik herhangi bir eleştiri görmek pek mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında, Celilî yöneticilerinin şehri nasıl yönettikleri, eyaletin vergilerini nasıl topladıkları ya da gelir kaynakları üzerindeki hâkimiyetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁶⁶ Eserdeki bu eksiklikler şüphesiz Osmanlı arşivinden belgeler ile tamamlanabilir.⁶⁷ Benzer şekilde Yâsîn Ömerî, aktardığı olayların sebep-sonuç ilişkisini anlatmaktadır. Hadiselerin sebep-sonuç ilişkisine değinmemekle aslında müellif kendisinin de bir üyesi olduğu Musul ayanları arasındaki riskli alana girmemeyi ve bu konularda kanaat belirtmemeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle de eser, Osmanlı Arap coğrafyasında yerel tarihçiler tarafından yazılmış tarihlerden, örneğin, Şam'daki Berber Büdeyrî tarihinden farklılaşmaktadır.⁶⁸

Yâsîn Ömerî, yazdığı bu ve diğer eserleriyle sadece kendisinin yaşadığı şehir hakkında bilgi vermiyor, Musul'dan imparatorluk merkezinin, Anadolu'nun, hatta Mısır ve Hicaz'ın nasıl görüldüğünün bilgisini de vermektedir. 1820'lerden sonra yeni tarihi kaynakların (özellikle de konsolosluk raporlarının) ortaya çıkması nedeniyle Percy Kemp tarafından Musul'un geleneksel çizgideki son yerel tarihçisi olarak nitelendirilen Yâsîn Ömerî şüphesiz Osmanlı'nın Arap topraklarındaki entelektüel yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Yakın zamana kadar Osmanlı döneminde Arap entelektüel yaşamının durağanlığı hakkında çok yazıldı. Oysa Osmanlı'nın fetihlerinin hemen akabinde başlayan ve daha ziyade kendi şehirlerinin Osmanlılar tarafından nasıl fethedildiğinden bahseden önemli bir yazın var. Takip eden dönemlerde de yerel tarihçiler tarafından önemli eserler verildi. Özellikle 18. yüzyılda yerelde kaleme alınan eserlerin sayısının tahmin edilenden daha fazla olduğu söylenebilir.⁶⁹ Şam'daki Berber Büdeyrî'nin günlüğü daha yaygın bilinmekle birlikte güney Lübnanlı Şii çiftçilerin, Nablus'tan Samiriyeli bir kâtibin, Humus'tan Sünni bir mahkeme memurunun, Şam'dan Rum Ortodoks bir rahibin ve yine Şam'dan iki askerin yazdığı vakayinameler son zamanlarda gün yüzüne çıkarılan ve "sıradan" insanlar tarafından yazılmış yeni kaynaklardır.⁷⁰ Musul'daki Yâsîn Ömerî'nin "sıradan" bir birey olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Yâsîn Ömerî'nin hem ilmi kökeni kuvvetli bir aileden geliyor olması hem de kendisinin ilmi ve mesleki kariyeri onu ilmiye sınıfına mensup bir birey olarak değerlendirmemize imkân veriyor.

66 Kemp, *Mosul and Mosul Historians*, 17-18.

67 Örneğin, Karakuş karyesinin malikane olarak Musul Valisi Abdülcelil-zade Hüseyin Paşa'ya temlik hakkında şu belgeye bakılabilir: BOA, Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I.), 257/20946, 29 Z 1156 (13 Şubat 1744).

68 Şeyh Ahmet el-Bediri el-Hallak, *Berber Bedirî'nin Günlüğü 1741-1762: Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*, çev. Hasan Yüksel (Ankara: Akçağ Yayınevi, 1995).

69 Osmanlı döneminde Arap entelektüel yaşamının durağanlığı iddiasına karşın Jane Hathaway 17. ve 18. yüzyıl Arap coğrafyasındaki tevarih, vakayiname ya da biyografik sözlük yazarlarından zengin örnekler vermektedir. Bk. Jane Hathaway, *Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 166-169; Hathaway, "Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History", 29-53.

70 Dana Sajdi, *Şamlı Berber: 18. Yüzyılda Biladü'ş-Şam'ında Yeni Okuryazarlık* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017), 20.

Yerel bir tarihçi olarak Yâsîn Ömerî'nin kaleme aldığı *Târih-i Âsârü'l-Celiyye fi Havâdisi'l-Ardiyye* isimli eseri İslam tarihi üzerine yazılmış vakayiname türünde bir eserdir. Müellifimizin yukarıda incelemeye çalıştığımız eserinin bu yönüyle Osmanlı taşrasında-ki "sıradan" bireyler tarafından yazılan eserlerden ciddi olarak ayrıştığını söyleyebiliriz. Örneğin, 18. yüzyıl Şam'ında berberlik yapan Büdeyrî eserinde şehrin mekânları – mahalle, sokak, hamam, kahvehane, pazar, dükkân, medrese ve camileri- ve şehir hayatındaki aktörler -âlim ve mutasavvıflardan fahişe ve delilere kadar- hakkında detaylı bilgi verirken Yâsîn Ömerî'nin eserinde vakayinamenin soğuk ve akademik yüzü hissedilmektedir. Bununla birlikte, diğer vakayiname örneklerinde olduğu gibi, bu eserin Musul'daki Celilî ailesinin iktidarını meşrulaştıran bir yönü olduğu da unutulmamalıdır.⁷¹ "Sıradan" bir birey olmaması ve yazdığı hanedan tarihi, vakayiname ve biyografi sözlüğü türündeki eserleri dikkate alındığında Yâsîn Ömerî'nin, çağdaşı olan Abdurrahman Cebertî'ye daha benzediği söylenebilir.

Diğer taraftan, yukarıda bahsedildiği üzere, Ömerî ailesinden birçok ismin yazmış oldukları eserler Musul örneğinde Arap entelektüel yaşamının pek de iddia edildiği gibi durağan olmadığını göstermektedir. Gerek Yâsîn Ömerî'nin gerekse Ömerî ailesinin diğer fertlerinin yazmış olduğu eserlerin tercümelî tıpkı basımlarının yapılarak daha geniş bir araştırmacı kitlesine açılması bu alandaki literatürün zenginleşmesine ciddi katkı sunacaktır. Böylece araştırmacılar bir yandan yerel zaviyeden hadiseleri inceleme imkânı bulacak, bir yandan da Yâsîn Ömerî ve benzerlerinin verdiği bilgileri dönemin diğer vakayinameleriyle mukayese etme imkânına sahip olacaktır.

Araştırma & Yayın Etiği: Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre Açık Erişim bu makale, [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: The article underwent a double-blind peer-review process involving two or more reviewers, and an *iThenticate* scan was conducted to detect potential plagiarism and similarity issues. The article was found to comply with established research and publication ethics standards.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles and that all relevant sources were accurately cited. This is a Libre Open Access article under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

71 Sajdi, *Şamlı Berber*, 29.

EXTENDED ABSTRACT

Jalili household was one of the leading families in Ottoman Mosul and the governors from this family ruled the city (with intervals) for 108 years. While the Jalilis dominated the provincial administrative positions, members of the Omarî family played a significant role in filling the posts related to intellectual and religious hierarchy of the province. Many members of the Omarî family acted as *müftî*, *qadi*, *müderris* (especially in the madrasa of Prophet Yunus) etc. and they had a reputation in Ottoman palace as well. At some point, the family had split into two branches: while one group opted to engage in commercial activities, the other maintained its dominance in the literary and intellectual affairs.

This study is about a local chronicler in Ottoman Mosul, Yâsîn al-Hatîb al-Omarî al-Hanafî el-Musulî (1745-1820) and his chronicle titled *Târîh-i Âsâru'l-Jaliyya fî Havâdisi'l-Ardiyya*. Yâsîn Omarî belonged to a small branch of the Omarî family and served to Sadullah b. Hüseyin (Jalili) Pasha as his personal *imam* for 12 years, but when he could not benefit from the *tawliya* (trusteeship) of the mosque and madrasa attached to the Omarî waqf, he started to write history books and dedicated them to the notables of Mosul. Yasin Omarî was a prolific author. He wrote seventeen works, fifteen of them survived to our present day and most of them presented to Jalili governors. As the last chronicler of the Jalili period, his chronicles, biographical dictionaries and dynastic histories are very important sources for the history of the Jalili period of Mosul.

This study aims to analyze one of his chronicles entitled *Târîh-i Âsâru'l-Jaliyya fî Havâdisi'l-Ardiyya*. This work was completed in 1209 AH/1794-1795 and one of the manuscript copies is available in Millet Manuscript Library İstanbul. Apart from this copy in İstanbul, there seems to be two more copies, one in British Library and the other in Madrasa al Hayyat in Mosul, which unfortunately did not survive until today. The book is a universal, annalistic history, which covers twelve centuries of Islam, starting from the first century of Islam and finishing in the 1209 AH. This study firstly compares the manuscripts of the chronicle found at Millet Library with that of British Library. The former is in a much better condition than the latter and covers a longer period of time, starting with the Hijra (in 622) and consisting of twelve chapters, each encompassing one century.

Secondly, the last period of the manuscript which corresponds to the lifetime of the chronicler is analyzed in detail. It would not be wrong to say that the text becomes more authentic as the author, Yasin Omarî, dwells on the events of the 12th century (AH), as he concentrates mainly on local events that took place in Iraqi cities like Mosul and Baghdad. It is for this reason that this study focuses on the last part of the manuscript. As the author narrates the events that were chronologically closer to his lifetime, the work acquires a strong local flavor. The author relies mostly on Mosuli sources, Mosuli travelers, merchants, his friends and relatives. For this century, the author mainly conveys the political news of the province in addition to reporting all sorts of events taking place in Iraq, in Persia or in İstanbul.

As in many chronicles, natural events such as floods, earthquakes, droughts, famines, lunar/solar eclipses, epidemic diseases and extraordinary events are included in this work. The most important military event mentioned in the work is the siege of Mosul by Nadir Shah in 1743. In addition, it is very important that the author includes the disagreements and

conflicts between the rulers, city notables and Janissaries in Mosul during the Jalili period. The manuscript also contains significant data for economic history as it gives the prices of basic necessities year by year. Although the author does not dwell on the cause-effect relationship between events and prefers praise rather than criticism, the works written by him and other members of his extended family show that contrary to what was claimed, the intellectual life in Ottoman Mosul in the second half of the 18th century was not inert and static.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Ali Emiri Mahmud I (AE, SMHD. I.)
 Ali Emiri Ahmed III (AE, SAMD. III)
 Cevdet Evkaf (C. EV.)
 Evkaf Defterleri (EV. d.)
 İbnülemin Vakıf (İE. EV.)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

- Evrak (TSMA.e.)

2. Kitap, Makale, Ansiklopedi ve Tezler

- Abdullah, A. J. Thabit. *Merchants, Mamluks, and Murder: The Political Economy of Trade in Eighteenth-Century Basra*. New York: SUNY Press, 2001.
- Al-Bustani, Mehdi Jawad Habib. *Bağdad'daki Kölemen Hakimiyetinin Tesisi ve Kaldırılması ile Ali Rıza Paşa'nın Valiliği (1749-1842)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1979.
- Ay, Ayşen. *Jalili Household in Ottoman Mosul, 1726-1834*. İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Bayatlı, Nilüfer. *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Bayatlı, Nilüfer. "Osmanlı Döneminde Bağdat Valileri (1534-1917)". *Türk Dünyası Araştırmaları* 158 (Eylül-Ekim 2005), 189-202.
- el-Bediri el-Hallak, Şeyh Ahmet. *Berber Bediri'nin Günlüğü 1741-1762: Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*. çev. Hasan Yüksel. Ankara: Akçağ Yayınevi, 1995.
- Can, Ömer Faruk. *Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati: Azmzade Sadık el-Müeyyed Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1860-1910)*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Eroğlu, Cengiz vd. (ed.) *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*. Ankara: Global Strateji Enstitüsü, 2005.
- Gündüz, Ahmet. *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Hathaway, Jane. *Osmanlı Mısır'ın Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Hathaway, Jane. *Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

- Hathaway, Jane. "Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History". *Mediterranean Historical Review* 19/1 (Haziran 2004), 29-53.
- Hut, Davut. *Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler (Türkiyat Araştırmaları) Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- İnalcık, Halil. "Introduction to Ottoman Metrology". *Turcica* 15 (1983), 311-348.
- İpşirli, Mehmet. "Celili". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/268-269. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Kemp, Percy. *Mosul and Mosuli Historians of the Jalili Era (1726-1834)*. Oxford: Oxford Üniversitesi, Doktora Tezi, 1979.
- Kemp, Percy. "Mosuli Sketches of Ottoman History". *Middle Eastern Studies* 17/3 (Temmuz 1981), 310-333.
- Kemp, Percy. "History and Historiography in Jalili Mosul". *Middle Eastern Studies* 19/3 (Temmuz 1983), 345-375.
- Khoury, Dina Rizk. *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Koç, Yahya. *Bilâd-ı Şam'da Osmanlı İktidarı ve Yerel Güçler, 1700-1775*. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.
- Lanza, Dominico. *Mosul in the 18th Century, According to the Memoirs of Dominico Lanza*. çev. R. Bidawid. Mosul, 1951.
- Longrigg, Stephen Hemsley. *Four Centuries of Modern Iraq*. Oxford: Clarendon Press, 1925.
- Olson, Robert. *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743: A Study of Rebellion in the Capital and War in the Provinces of the Ottoman Empire*. Indiana: Indiana University Publications, 1975.
- Ömerî, Yâsîn. *Târih-i Âsârü'l-Celiyye fî Havâdisi'l-Ardiyye*. İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 2329.
- Rafiq, Abdülkerim. *The Province of Damascus, 1723-1783*. Beyrut: Khayats, 1966.
- Rauf, İmad Abdüsselam. *Tarih ve'l-Müerribun al-İrakıyyun fî'l-Asri'l-Osmani*. Bağdat: Dârü'l-Arab, 1983.
- Sajdi, Dana. *Şamlı Berber: 18. Yüzyılda Biladü'ş-Şam'ında Yeni Okuryazarlık*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Shamir, Shimon. "As'ad Pasha al-'Azm and Ottoman Rule in Damascus (1743-58)". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 26 (1963), 1-28.
- Shields, Sarah D. *Mosul Before Iraq: Like Bees Making Five-Sided Cells*. New York: SUNY Press, 2000.
- Tabet, Karim Samir. *The Rule of the Shihabs in Mount Lebanon, 1697-1804*. Oxford: Oxford Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1979.
- Taş, Abdullah Erdem. *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarb Eyaleti (Karamanlılar Dönemi 1711-1835)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022.

Taşkın, Ünal. *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Erişim Erişim 07 Nisan 2024. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/149679>.

Uğur, Yunus. *The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne In the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 4-1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.